

NYELVÉSZETI FÜZETEK
SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND

80

NOGÁLL JÁNOS NYELVE

IRTA

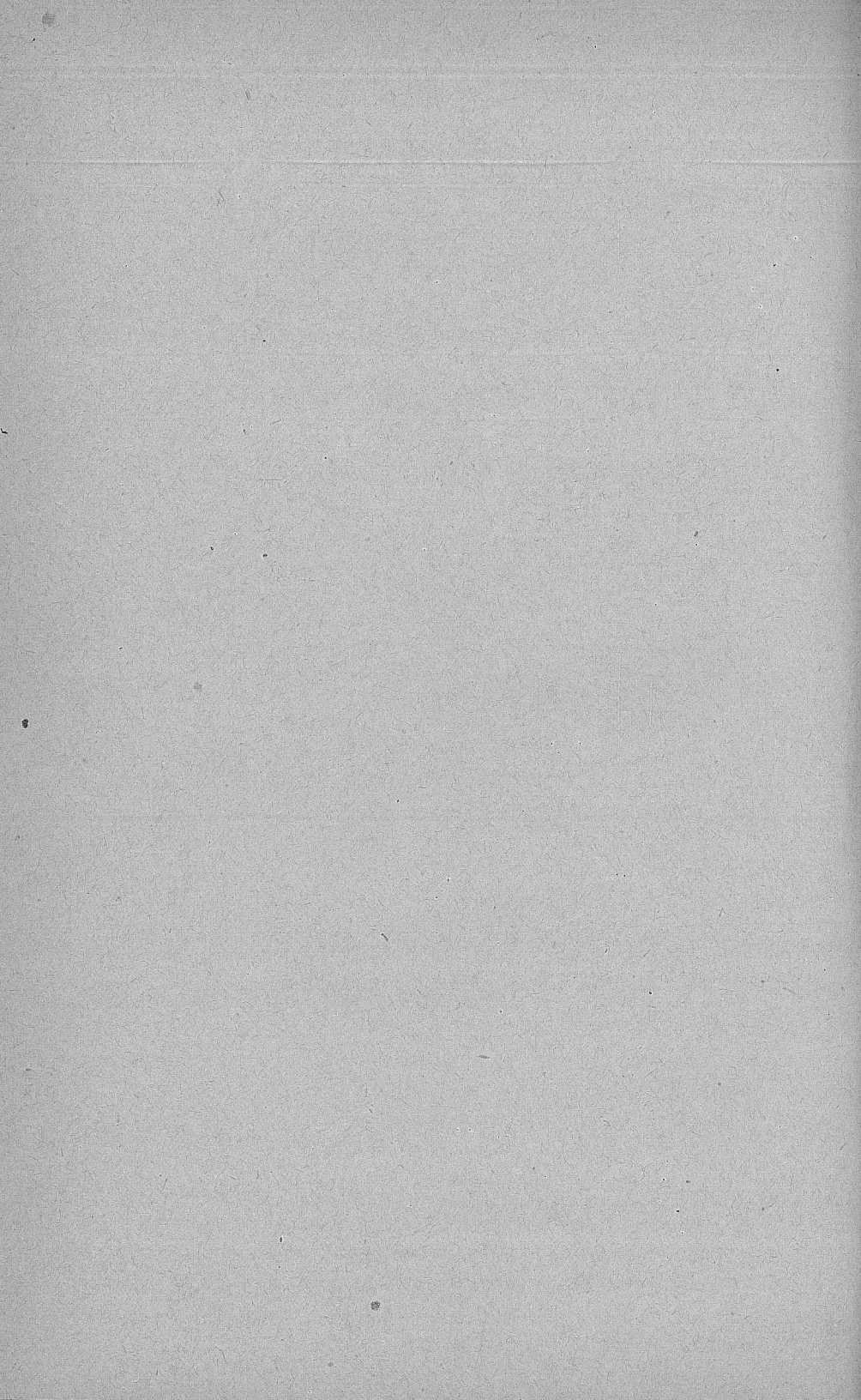
NAGY LAJOS

KEGYESRENDI TANÁR

Különnyomat
a Nogáll János életrajza c. műből

BUDAPEST, 1918.
A MAGYAR NYELVŐR KIADÁSA

Ára 1 korona

NYELVÉSZETI FÜZETEK
SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND

80

NOGÁLL JÁNOS
NYELVE

IRTA

NAGY LAJOS

KEGYESRENDI TANÁR

Különnyomat

a **Nogáll János életrajza c. műből**

BUDAPEST, 1918.

A MAGYAR NYELVŐR KIADÁSA

NYELVÉRTÉKELŐ TÖZSÉRT
SZERKESZTŐ SIMON T. KÖRÖSI

NOGALL JÁNOS
NYELVE

NYELVÉRTÉKELŐ

NAGYVÁRAD, 1918.
SZENT-LÁSZLÓ-NYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Az író . . . valamely helyzetben,
valamely hangulatban szükségesnek
tarthat olyan kifejezést, melynek szük-
ségét. soha senki nem érezte.

(*Simonyi: A magyar nyelv 2. kiad 177. l.*)

Nogáll különös egyéniség volt. Az volt írásaiban is. Róla mondta valaki: hogyha tíz sort leír — már annyi, mintha alatta volna a neve is.

Legtöbb könyvét már irodalmi pályája kezdetén megírta. Ha ezeknek a könyveknek első kiadásait olvassuk, alig ismerünk rá a későbbi Nogállra, kinek Kempis-fordítása oly nagy feltűnést keltett 1881-ben, hogy nemcsak a Figyelő, a Nyelvőr, a Philologiai Közlöny, a Katholikus Szemle (1: 209) írt róla a legnagyobb elismeréssel, hanem még a napi sajtó is a legnagyobb dícséretekkel halmozta el.

A Kempis-fordítás 1864-iki, I. kiadásának szövegéből alig maradt valami, bár ennek megírásakor már 20 éves irodalmi pályára tekinthetett vissza. Kempis Tamás a misztikusos nyelvén írt, kik igen sok szóhoz egészen új fogalmat kötöttek. Ennek következtében sok szó homályos és tágértelmű, akárhány mondása oly sajátságos, hogy azt fordítás alig adhatja híven vissza. Így nem csodáljuk, hogy még Pázmánynak sem sikerült teljesen megoldani e problémát, annál kevésbé a későbbi fordítóknak egészen Nogállig. Pázmány nem tudott korának latinus gondolkodásától felszabadulni annál is inkább, mert előtte latin szöveg állt.

Nogáll gyakorlott keze sikerrel nyult e nagy feladathoz s megcsinálta azt, ami három elődjének nem sikerült. 1864-ben kész is volt a mindenképpen kifogástalan I. kiadás. De az 1872-ben meginduló Nyelvőr és a vele kezdődő küzdelem, mely Szarvas Gábor nevéhez fűződik s amelyet a nyelvújítással szemben joggal mondhatunk a nyelvi visszahatás korának, — gondolkodóba ejtette és arra sarkalta, hogy igazán jó fordítását széppé s minden tekintetben klasszikus fordítássá tegye.

Tudjuk róla, hogy igen fogékony volt a Nyelvőr eszméi iránt. E folyóiratban 1875-ben jelent meg egy cikk, mely fölszólítja az írókat, hogy a Tájszótárban (az első

kis tájszótárt érti), Kriza Székely szótárában és a Nyelvőrben összehalmozott szókincset ne engedjék érintetlenül heverni, hanem ahelyett, hogy új szót gyártanának, iparkodjanak közkeletűvé tenni a régi nyelvet és a nép szókincsét. Példaképpül Aranyt állította eléjük, aki műveiben úttörője volt a rejtekben élő nyelvkincs fölhasználásának és terjesztésének (Lőrincz Károly: Ajánlandó szók. Nyr. 4: 401.). Idézi is Nogáll a lelkes sorokat (2 Kgl.).¹

A fordítás második, 1881-iki kiadásán már meglát-
szik a nagy hatás. Ebből már kimaradnak a *társoda, tisztulda, virradály, hivatály*-féle nyelvújítási szavak és Arany *mintájára felvonultatja a régi nyelvet*, különösen Pázmány, Káldi, nemkülönben más régi írók, régi egyházi énekek ódonzamatú nyelvét. *Fölhasználja a nép itt-ott közvétett nyelvkincsét*, mely Petőfiig, Aranyig, illetőleg a népies irodalom fölléptéig ismeretlen volt. De nem elégszik meg ezekkel. *Átveszi Aranytól az ujjonnan közlorgalomba hozott szavakat*, sőt Petőfi, Szabó Endre, Kuthen stb. tetszetősebb szavait is.

Nogáll részint régies, részint népies író és érdekes, hogy amennyiben korabeli írók nyelvi sajátságait nyelvébe olvasztja, vigyáz arra, hogy azok a sajátságok is népiesek vagy régiesek legyenek, de minden esetre magyarosak. Különös, hogy későbbi munkáiban rendszeren olyan nyelvi sajátságok vannak, amelyeket legalább is két forrásból megerősíthetett (Pl. Pázm. és a nép v. Arany és Pázm. v. Ar. és a nép stb.) Egyébként általánosságban megemlíthetjük, hogy *Nogáll nyelvének újjászülésében eleinte a régiesség, a későbbi kiadásokban inkább a népiesség van túlsúlyban.*

Ami magát a Pázmány-hatást illeti, első sorban Pázmány Kempis-fordítására kell gondolnunk, bár ez — amint írónk maga is említi (2 Kgl.) — nincs pázmányi magyarsággal írva s úgy látszik, hogy ezért csak félve itt-ott használta fel. Tehát a Nyelvőr cikkírójának szavait szóról-szóra követte és nemcsak a népnyelvet tanulmányozta közzétételekből, hanem a régi nyelvet is. Ezt annál is inkább megerősítetjük, mivel fordítása második kiadásának végére függesztett, egyáltalában nem teljes glosszáriumá-

¹ *Rövidítésem*: 1, 2 v. 4 K. = Kempis-ford. 1., 2 v. 4. kiadás. 2Kgl. = 2K. gloszáriuma. 1Sz. = Szentek tudománya 1. kiad. Sz. = u. a. 2. kiad. Cs. = Csarnok 2. kiad. U. = Az Urangyala. 2. kiad. B. = Boldogasszony követeése 1887. És a szokásos: Nyr. = M. Nyelvőr. NyK. = Nyelvtudományi Közlemények. EPhK. = Egyetemes Philologiai Közöny.

ban is ilyen szókincs-közlésekre gyakran hivatkozik. Így például nem valószínű, hogy Pázmány oly erősen hat rá, ha még nem jelenik *Kiss Ignác*nak a Nyelvtudományi Közlemények 15. kötetében (1879.) *Pázmány Nyelve* c. terjedelmes értekezése, szó-, kifejezés- és közmondásgyűjteménye, mely felöleli Pázmány eredeti, tehát latinos hatástól függetlenebb munkáit. Ugyancsak ötle jelenik meg a Nyelvőr 1880. évf.-ában hasonló, de kisebb terjedelmű közlés *Káldi nyelvéből*, mely felöleli az ő tősgyökeres nyelvét inkább tükröző prédikációit. Ezek a nagyobb közlemények és bizonyára ezekhez járultak a régi nyelvből való többi kisebb közlemények, melyek szintén még hatással voltak Nogállra, de ezek egyenkint nehezebben mutathatók ki és nem is nagyon fontosak.

Ballagi szótárát is felhasználja szókincsének gyarapítására (A m. nyelv teljes szótára 1873). Különösen két szavából sejtjük. Ezeket a 2 Kgl.-ban is jelzi ugyanazon rövidítésekkel mint Ballagi: *Zokulja* (Jók. = Jókai), *keledezik* (K. L. = Kúthy L.). De a *válat* (Sz. 2.) tájszót is valószínűleg innen vette. Ballagítól vette át, de egész bizonyos, hogy ez a szótár főforrása nem volt.

Nogáll Arany mintájára szójegyzéket is készít a 2 K.-hoz, amelyben hivatkozással a szavak leelőhelyeire, igazolni igyekszik magát használatukért. Körülbelül 277 szót, illetőleg kifejezést közöl, melyből 142 Pázmányra, 55 a népnyelvi átvételekre esik; az Arany-átvételekre körülbelül 30, a Káldi-átvételekre talán 15, a többi 35 pedig megoszlik egyéb átvételekre és szómagyarázatokra. Természetesen érezzük, hogy a népnyelvi átvételek nincsenek oly számban képviselve, mint ahogy ezeket a munkában használva látjuk. De ennek az oka nem egyéb, mint az a körülmény, hogy ezeknek az átvételeknek jogosságát sokkal inkább igazolva látta Aranyban, Petőfiben és a többi népies-nemzeti íróban, mint hogy a közönségesebb népies szavakra és kifejezésekre is külön kitérjen. Inkább a kevésbé használtakat magyarázza s a többiekre csak általában mutat rá.

Még hátra volna ezek után egy másik tényező: az *Arany-glosszárúmok*. A már 1864-ben, Nogáll Kempisfordításának I. kiadásával egyszerre megjelent Buda Halálának is volt rövid glosszárúma. Ennél terjedelmesebb az oly nagy szókinccsel felölelő s 1879-ben megjelenő Toldi Szerelmének. (= TSz.) glosszárúma, melyet mint az előzőt Arany maga készített. Legterjedelmesebb az 1880-ban megjelenő Aristophenes-fordításának szójegyzéke, melyet azonban már nem ő, hanem P. Thewrewk Emil állított össze.

Ha figyelembe vesszük mindezt, megérthetjük, miért csak a második kiadás javításakor gondolhatott Nogáll a különböző nyelvkincsek felhasználására. Hiszen a Buda Halála csak 1864-ben jelent meg, a Nyelvőr 1872-ben s vele kezdődtek igazában a nyelvtörténeti és nyelvhagyományi közlések, 1875-ben jelenik meg az említett lelkes búzdító cikk és 1879-ben, 1880-ban a többi glosszárium. Ezekből fakad az ő új kiadása és glosszáriuma.

De munkássága nem áll meg itt, hanem tovább megy. Fordítását még inkább tökéletesíteni akarja, szóval nem csak javítja, ami javításra szorul, hanem legtöbb esetben „a jót jobbal, a helyeset még helyesebbel pótolja.“ Így jelenik meg 1884-ben a harmadik kiadás. A negyedik (1891.) ismét az értékeesebb kiadások közé tartozik. Ekkor ünnepelte félszázados írói jubileumát és erre az alkalomra teljesen átdolgozta fordítását. Ekkor ismét foglalkozni kezdtek nyelvével. A Nyelvőrben pl. Albert János a legnagyobb dicsérettel halmozza el (1892.) s Faludival a nagy stílus-tával méri össze. Ettől kezdve mintha elhallgattak volna róla. Pedig ő még átdolgozza (nyelvi szempontból is) a *Liliomszálak*, a *Keresztény Vezércikkek* és *Az Urangyala* I. kiadását s mind a háromból egymásután jelenik meg a II. kiadás. Legértékesebb nyelvét tekintve ez utóbbi, bár a másik kettőn is érezzük gondos kezének simításait. Sokat dolgozott még *Liguori sz. Alfonz Vezérvé-nyé-nek* nyelvén. Ez már életében (1895.) hat kiadást ért, de inkább tartalma miatt volt népszerű. Több kiadást ért még: *Skup. Lőrinc Lelki harca* és a *Szeráhangok*, de nyelvi szempontból csak a *Boldogasszony követésé-nek* kiadásai a fontosabbak.

Az ősz püspök még élete végén sem nyugodott, 1897-ben megjelenik még Kempis-fordításának 5-ik kiadása. Nagyon megérdemli a tanulmányozást a *Csarnok* ezévi, II. kiadása. Ugyanebben az évben jelenik meg a nyelvi szinten nagyon fontos *Szentelek Tudományá-nak* II. kiadása, melyet szinte újra írt meg az I. kiadás tekintetbevételével. Nyelve a Csarnokéval együtt talán még magyarosabb és zamatosabb, mint a Kempis újabb kiadásaié és sokszor talán már túl is lép a célon különösen a népies szólásmódok halmozásában. Rövid két oldalas glosszáriumot is készített ez utóbbihoz (Sz.) s úgy látszik, csak a legszükségesebbre szorítkozott.

Nincs is kettőnél több glosszáriuma Nogállnak. Későbbi Kempis-kiadásainak átvételeit már kénytelenek vagyunk magunk megállapítani. A Csarnokban és a Szentelek Tudományában egymást éri a népiesség. Nem is csoda, hiszen volt ő Biharban tanfelügyelő, tehát *ott forogott, járt-kelt*

azon a vidéken, ahol két legnagyobb írónk élt: Pázmány és Arany, ahol ezek szívták magukba a tősgyökeres magyar beszédet.

Egyébként is érthető népiessége, hiszen a Nyelvőrben folyton gyűlt a sok közlés, folyton tisztázódtak a fogalmak, amelyeket ő is szívesen vizsgált. És éppen ebben különbözik más korabeli írótól (természetesen Aranyt leszámítva), kik önkénytelenül veszik át a népiességet vagy más írók sajátságait. Őt jellemzi az öntudatos nyelv- és stílusújítási szándék s az ebben gyakorolt szigorú önkritika, mely Aranynak is egyik jellemző tulajdonsága. Szinte látjuk nyelvészeti könyvei közt mint töpreng egy-egy szón, vagy kifejezésen. Ez a nagy önkritika látszik meg Kempis-kiadásában. Élete vége felé azonban mintha elragadná az újítás heve. Lehet, hogy csak nekünk olyan különös és ő — beleélte magát. Mégis szinte kábító a sok szer, rend, sor, ügy stb. különösnél különösebb használata. Magának a „szer“-nek használatáról lehetne külön írni. Igaz, hogy ezt Arany is használta, de nem ilyen sokszor. Hiába ezek oly különös és összeválogatott sajátságai a magyar beszédnek, hogy az ilyeneknek sok esetben még Arany sem tudott helyet szerezni az irodalmi közhasználatban, annál kevésbbé tehette ezt Nogáll, ki tisztán az aszketikus irodalomnak élt és csak ez úton terjesztette nyelvünk szókincsét, — sajnos éppen olyan téren, ahol inkább törődünk a tartalommal, mint a formával. Legfőbb az aszketikus irodalom megreformálásáról lehetett volna szó. De nem akadt követője, csupán csak dicsőítője és — valljuk meg gáncsolója is, bármily tisztelettel eltelte mondták róla el véleményüket. Kisfaludy Á. Béla kissé „sújtásos“ magyarságnak tartja stílusát, mely nem egészen való aszketikus tartalomhoz. Kiss Ignác is körülbelül ezen a véleményen van egyik-másik helyéről.

Csakugyan igaz, hogy első olvasásra szokatlanok a közönségesebb kifejezések, de ezeket meg lehet szokni, ha egy tekintély erőszakolja bele a közhasználatba.

Érdekes vizsgálunk Nogállban a ritmikus nyelvet, mely versenyez az eredeti latinnal. Itt a magyar közmondásoktól leste el a rithmikus lejtést. Pl. Ki mint szokja, akként fogja. Az ember színedet, az Isten szívedet látja stb. (L. erről bővebben Paszlavszky [Nyr. 11. évf.] és Kiss I. [EPhK. 9. évf.] cikkeit.) Elsajátította Aranytól az egészséges módon való új szóképzés művészetét is, de szavai nem terjedhettek el. Ilyen pl. az *üdemedik* ige, (v. ö. *füre-medik*, Pázm.), *elmént*, *szívént*, *lelként* stb.

Nogáll nyelvészkedett is különösen a 2 K.-ban. Szeretett hivatkozni a Nyr.-re (2 Kgl), melynek — úgy tudom

— minden cikkét figyelmesen át szokta olvasni. Meg is látszik ez munkáin. Néha azonban merészen eltért a nyelvészek magyarázatától. Így pl. ebben a mondatban (2 K I. 13.): Minden gonosz kísértetnek *szököllője* a szív állhatatlansága (*Initium* omnium malarum tentationum inconstantia) — a *szököllő* szót Pázmánytól eltérőleg (NyK. 15: 357.) használja a hibáztatott „horderő“ (Tragweite) helyett. Kiss Ignác (ÉPhK. 9: 383.) helyteleníti a szónak ezt a használatát és szerinte „ugrás, ugró“ lehet az igazi értelme. Nogáll el is hagyja a 4 K.-ban a *szököllőt*, de a Sz. glossz.-ában már ismét védi igazát: „Ha kiszökellik a víz az ugrókútból, az ágyúból a golyó, a Tragweite igen lehetne szökellő.“ De itt még vehetjük egyszerűen újítási törekvésnek, melyhez ilyen értelemben joga van az írónak. A következőben azonban már megnyilvánul a félreértés: *A belső épség hiányának csapja* (2 K III. 31.; 4 K.: *jelensége*; *index*). Pázmánynál: *A nyelv a szűnek csapja* (NyK. 15: 383.) Ha átvitt értelemben használja is Nogáll, igen merész. Azonban ilyen példát nála nem igen találunk.

*

De térjünk rá szorosabban Nogáll munkáinak nyelvi jelenségeire.

Az alaktani és mondattani érdekességeket nála vagy irodalmi (leginkább régi irodalmi) vagy népies hatásokból magyarázhatjuk, bár néha nehéz a kettőt külön választani. Először-nézük az első csoportot, az inkább régies elemeket. Az ilyen régiességeket szereti stílusának szolgálataiba állítani.

Régies alaktani jelenség nála valamely szónak továbbképzett, hosszabb alakja, mely erősíti, kifejezőbbé teszi az alapszó jelentését. Ilyeneket találunk bőven Nogállnál, különösen kedveli a régies *-ságos*, *-séges* képzővel ellátott superlatívuszokat. Ezek Pázmánynál igen gyakoriak, de az egyházas nyelv (énekek, imádságok stb.) hatására a nép is használja (boldogságos, jóságos, szépséges, békeséges stb.). Ilyenek első munkáiban is találhatóak (1 Sz. 2.): buzgóságos (97.), csekélységes (21.) Sz.-ban: kegyességes (7.), édességes (339.), 4 K.-ban (IV. 1.). nyilvánosságos, békeséges, üdvösséges. 2 K.-ban: bátorságos (III. 45.) stb.

Szereti a Pázmánynál is nagyon használatos *nagyokosan* (ma: nagyon okosan), *nagyokos* (ma: nagyon okos) mintájára használni a régi nyelvben jelzőként használt „nagy“ szócskával összetett mellékeveket és határozószókat. Ez szintén az előbb említett stilisztikai cél, az erősítés szolgálatában áll. Ilyen összetételek gyakoriak (különösen főnévből s-sel képzett mellékevekkal) a Sz.-ban:

nagyirgalmas (130.), nagyhatalmas (131.), nagyáldásos (218.), nagysiralmas (338.), nagykegyelmes (270.), nagykegyesség (IV. 1.), 2 K I. ben (határozószók): nagybölcse (1.), nagy-gyakorta (3.), nagykönnyen (6.), nagykésőre (14.), nagyritkán (8.), nagyhamar (11.), nagyleptében (13.), nagykegyesen (16.) stb. Ezutóbbiak már a népnyelvben sem ismeretlenek, tehát használatukat ez a körülmény is csak megerősítette.

Szereti Nogáll a Pázmánynál gyakori alanyul és tárgyul álló főnévvel kapcsolt *-va, -ve* képzős igeneveket, melyeknek első tagja személyragos. Találunk ilyeneket Faludinál és másoknál is. Nogállnál leginkább az elsőre találunk (alanyeset) példákat (4 K.): szíved-tágulva (III. 51.), kedved-szakadva (III. 30.), arcom-verítékezve (IV. 4.); (Sz.): buzgósága-lohadva (264.), hite-meghidegedve (27.); (Cs.): keze-reszketve (19.). A másik esetre (tárgy): mellemverve (4 K III. 20.), magok-türtetve (III. 23.), szíve-kötve (III. 53.), sugara-törve (Sz. 111.) stb.

Az ugyanilyen természetű, ugyancsak Pázmánynál használatos mult idejű igenevekkel való összetételek szintén gyakoriak. Alanyiak: a világ eszök-bomlott imádói (4 K III. 16.), buzgalma-ernyedtt (Sz. 265.). Tárgyiak (4 K.): nyugta-vesztett (III. 52.), útja-vesztett (I. 54.) stb.

Továbbá Pázmánynál, de a költőknél is szokásos hasonló összetételek, melyeknek nem az első, hanem a második tagja személyragos (Sz.): esőjárta (111.), lelkesedés-szülte (65.), viláгурalta Róma (54.), vihardúlta (42.), bünterhelte (73.); (4 K.): sötétség-lakta (III. 52.) stb. Ezek Faludinál is gyakoriak.

A Pázmány-használta birtokragos igealakok (4 K.-ból): csendes idő jártában (I. 19.), gonosz napok jártában (III. 28.), kegyelem multán (III. 17.), magok biztában (III. 7.). Sz.-ból: századok multával (47.). U.-ból: századok folytában (12.) stb.

Elég gyakoriak nála az ilyen régies kifejezések (melyekben szintén ragelhagyásokat tapasztalunk): a természet *magakellő* (4 K. III. 54.). *Magahittül* felfuvalkodott (Sz. 270.). Ugyancsak ilyen ragelhagyásos régiességek (4 K.): magadkivül (III. 27.), magabizakodás (II. 10.) stb.

Megtaláljuk a Pázmánynál szokásos *-va -ve* képzős igenév többesszámú alakját pl. inséggel és fájdalommal rakvák (4 K III. 48.) Ezt a régiességet megtaláljuk Arany-nál és más költőknél, de közvetlenül Pázmány Kempisfordításából vehette Nogáll, mert majdnem ugyanazokon a helyeken használja ő is mint Pázmány.

A szókötésben is sok a régiesség. Itt is csak a főbékét sorolom föl.

Nogáll munkáinak szeret bizonyos ódon, bibliai színezetet adni. Pl. ebben a mondatban: Ki teremtményhez ragaszkodik, *veszendő a veszendővel* (4 K II. 7; cadet cum labili). Így találjuk meg nála a szenvedő igeragozásnak tudatos alkalmazását különösen későbbi kiadásokban s akár csak Arany, ő is a kifejezés ünnepélyességét emeli vele pl. alábbvalónak ne *találtassál* Isten előtt (4 K I. 7. V. ö. Megmértél és igaznak találattál.) Ugyancsak így használja a többesszámot számnév után pl. Róma hét halmi (Sz. 54.). A kilenc angyali karokról (Skupuli Lőrinc 3, kiad. 241. V. ö. Aranyánál: Négy Laczfiak. TSz. 4: 22. Mai nyelvből: Háromkirályok-napja). De különösen a „minden“ után feltűnő sokszor van többesszám (V. ö. újabb költőnél is: Minden titkok titkaiból): Kártalanítja minden szenvedésekért (Sz. 8.). Cs.-ból: Hallomására jusson minden nemzeteknek (24. V. ö. Bibl.: tanítván minden nemzeteket). Minden külső kincsek vesztével állja (30.). Hol minden szentek örökzöld koszorúi díszelnek (35. V. ö. a mai nyelvből: Mindenszentek-ünnep. Minden jókat! stb.).

Nagyon közönséges régiesség nála, hogy a határozott névelőt nem teszi ki személyes, vagy visszaható névmás előtt, ha személyragos főnév előtt a birtokost fejezi ki. Már munkáinak első kiadásában megtaláljuk ezt a jelenséget, később különösen. 4 K.-ból: igen üdvös én lelkemnek (III. 19.). Kedvökre magok akarattján járnak (III. 12.). Sz.-ból: Éleszti maga lelkében (266.). Akadékat vet magunk kellő megfigyelésére (275.). — Aranyánál és más költőknél is előfordul ilyen pl. Maga kénye kedvén (TSz. 1: 4.).

A határozott névelő hiányzik, mint a régi nyelvben, ha egész fajra mutat pl. Sz.-ból: Szól az ige papról (107.). Boldog sora halandónak (210.). Papnak mi okozza, mi okozhatja vesztét? (256.) Veszedelme papnak, ha kifordul maga mivoltából (266.). Cs.-ból: Kérdeztem irgalmas-nénéf, miért fárasztja magát nehéz munkában (17.). E példákból láthatjuk, hogy a pap, halandó, irgalmas-néne nem egyre, — valamely papra, halandóra, irgalmas-nénére vonatkozik, hanem azoknak összességére. Ilyen értelemben marad el a névelő az „ember“ szó előtt, akárcsak Faludinál: Minő veszteség embernek elvesztenie Jézust (B. 184.). E viszonyát Istenhez embernek tudatlanra vennie nem lehet (Cs.10.). Elmarad általános érvényű mondásokban. Pázmánynál és másoknál is megvan. A régi korból való ritmusos mondásokban és a mesékben, nemkülönben Aranyánál is megtalálható pl. 4 K.-ból: Öreg idő zománca rajta (VII. 1.). Szabad szívnek áldozat az ára (III. 37.).

Néha különösnek is találhatjuk a határozatlan névelő hiányát ott, ahol az „egy“ (egy bizonyos) kitehető. Pl. Jó lelkű asszonynak meggyült a baja zsémbes férjével. (Cs. 131.)

Névmásnál is találunk eltérést a mai használattól. A *valaki, valami* határozatlan névmást, — akárcsak Pázmány — *aki, ami* vonatkozó névmás *értelmében* használja pl. Valaki veszni indult, könnyű annak veszni (Sz. 265.). Valaki így intézi életét, . . . hitből él (Cs. 12.).

Érdekes elliptikus eredetű jó magyar kifejezést tanult el — bizonyára első sorban Aranytól (Buda H.: Etele fölállott, kehely a kezében. V. ö. Nyr. 9: 318.); ez már ugyan Petőfinél is megvan (Pór menyecske jött, korsó kezében. Tisza.), sőt Faludinál is (Megjelennek, hegyes tör a markokban. Nemes ember 7.); de újabb költőnél is (V. ö. Simonyi: Helyes magyars. 26.). Így a Sz.-ban különösen többször: És az egyház, könny szemében fájlalhatja anyyi kárát (264.). Áll az anya, tör szívében . . . (338.) 4 K.-ból: Silvio Pellico ezzel ápolgatta szentül, Janc a lábán, erkölcsi szabadsága örök mécsét (III. 1.). Ő előre ment, kereszt a vállán (II. 12. Praecessit ille bajulans sibi crucem. 1 K.-ban még: Vállain hordván maga keresztjét). Mennyivel szebb ez, mint egy újabb népies írónknál is előforduló ilyen idegenszerűség: Nyargal a huszár forgóval a süvegén (Nyr. 40: 259.).

Itt említjük meg, hogy különösen Arany Aristophanes-fordítása mintájára (L. glossz.) ő is elhagy ragokat, vagyis ha több egyformaragú szót sorol föl és félreértés nem származhatik, csak az utólsóhoz teszi ki a ragot. P. Thewrewk E. is, kinek munkáját ismerte (2Kgl.-ben már hivatkozik rá), megengedhetőnek tartja ezt (A helyes magyarság elvei 70—80. l.). Ilyenek pl. a 4K.-ból: töredelmesség és szívbeli megalázódásból fakad (III. 52.). Urunk-istenünket (I. 5.). A tiszta szív és egyenes lélekrol (II. 4.) stb.

*

Népnyelvi hatások is szép számmal vannak Nogállnál. Lássuk a főbbeket!

Érdekes alaktani jelenség, akárcsak Faludinál, a résznek és fajnak melléknevekkel való kifejezése, mely tulajdonképpen az Arany-hatások közé tartozik (legnemese, — bátra stb.), mert glosszáriumában is (2 K.) ezeknél Aranyra utal. Ugyanezeknek megfelelői a „leglelke tudományunk“-féle kifejezések (2K I. 1. summum studium nostrum). Amint maga mondja: Hiszen országszerzte értik, ha a csallóközi ember legdombja hely, legalja liszt, leglapja szántó-föld, leglelke fúról szól (2Kgl.). De ezeket Petőfi is sokszor használta (legteteje, legfeneke, legközepe), ezenkívül

Beöthy Zsolt, Ágai és mások is. Különös népnyelvi jelenés ez, hasonló a gyöngynél gyönyegebbhez (l. később) és társaihoz. A nép szívesen ellátja képzővel a nyelvében melléknévül használatos főneveket, így legszívesebben a *gyöngy* szót (v. ö. gyöngy élete van.). Nála is látjuk ragozatlanul, melléknévként használva pl. a 4 K.-ban: Arany élmének *gyöngy* a gondolatja (II. 4.). Határozószó: Könynyen, *gyöngyen* léptet, kit Isten kegyelme hordoz (II. 9.). Ugyanígy látjuk a középfokban népiesen a *kár* főnevet: annál *kárabbb*, ha a pap nem örömet gyöntat (Sz. 128.). A Sz.-ban az „egyházi je lem *leggyöngye* ékességé“ ről beszél és jelzőként használja, mint a nép, a következőket: koszorújának *legvirágja* ékessége (124.); hogyné viseltetnél *leglángja* szeretettel (137.). U.-ban: *leglelke* dicsőséjük (13.). Krisztus *legselyme* nyája (342.). De megtaláljuk önállóan is, mint Petőfi és mások is alkalmazták: magasztosságát maga *leglelkében* érezte (Sz. 189.).

Ilyen példák még, de nem felsőfokban: mi *lángja* óhajokkal vágyódott fel az égbe (Cs. 34.); *akárhánya* természetének ebbeli ösztöne után indul (Cs. 16.).

Ugyanígy a melléknévek is: *java* kincsre talál (4 K II. 8.); nem látod se *nehezét*, se *kárát* (II. 4.); alázatos szívvel viselkedett *gazdagja-szegénye* iránt (Sz. 89.).

Vannak érdekesnél érdekesebb népies mondattani sajátosságai. Ezek néha az állítmány szokatlan elhagyásában nyilvánulnak meg: Szíve-lelke átalakulóban (Sz. 57.). Szemed-szíved rajtam (4 K III. 9.). Lelke rajta (III. 6.). Más-hol meg abban, hogy az ellentétes mondatokban elhagyja a kötőszót, ha az ellentét az értelemből eléggé kiviláglik (v. ö. Nyelvészeti Füzetek 52: 23.) Istenesség tudomány nélkül lehet veszedelem, tudomány istenesség nélkül kész kárhozat (Sz. 129.). Máskor meg egész mondatok maradnak el, mert ezek gondolatban könnyen odaérthetők pl. ilyen a népnél: Na de ha nem vót? (t. i. ez v. az úgy, amint kellett volna lennie, akkor abból baj lesz v. akkor mi lesz velem). Nogállnál talán vehetnők szónokiasságnak a következő példát, bár a népies hatást nincs okunk kétségbe vonni annál is inkább, mert népies kihagyás előfordul a felkiáltásnál is: De ha nem így (t. i. teszek), ha magam részéről ezt nem teszem; ha röstellem a fáradságot, ha tudatlanságban hagyom felnőni a zsenge nemzedéket, ha elhanyagolom a szereket és módokat, melyek által a hitéletet magamban és híveimben élesztenem, öregbítenem lehetne (t. i. akkor mi lesz velem)?! Sz. 150. Különös népiesesség van az U. egyik tejezetcímében: Atyafiak jobbra, atyafiak balra (7.). T. i. azt fejezi ki, hogy innen-onnan vett példák az emberekről (jobbra és balra v. itt is ott is

elő atyafiakról). Vagy ebben a mondatban: Ezen áldozatnak tehát megszűnnie nem lehetett soha, míg a világ (t. i. világ volt). A kihagyás sokszor közmondásszerű zamatot ad a mondatának: Züllött szana-szerte szórakozott elme (t. i. olyan), akár a por, melyet felkap a forgósél (Sz. 266.). Reggeltől estig igaz keresztény szív (t. i. olyan) — akár a napraforgó (Cs. 126.).

Megvan nála, mint Aranynál (újabban Mikszáthnál és más népies írónál) a népies közbeszúrt mondat: Ezt az ismétlés nyomósítására is használja Nogáll (l. az ismétlésnél is), amint általában is nyomósításra használja: Azt nézi, hogy *teszem* Jézus minek vette . . . (Sz. 88.). A Szent Szűznek minden öröme, *úgylátom*, egy öröme egy szerelme — az, kit látniok angyaloknak gyönyöre (Sz. 340.). Akadnak *de hányan* (B. 10.).

Sokszor szinte a nép fiának mesélő hangja üti meg fülünket, akár csak Mikszáthnál: Ezen áldozatnak *megszűnnie* nem lehetett soha, míg a világ. *Nem is szünt meg* (Cs. 25.). De tovább megy ebben: *Mit volt mit tenie*, fogta, vállára vette — keresztnek . . . (Cs. 19.). Még fordításában is ki-kiérezzük (4 K.): Immár tehát minden utasításnak, tanakodásnak, *száz szónak is egy a vége*, az hogy ügyyel-bajjal, hogy szenvedés és törődés által kell bémennünk Isten országába (II. 12. Omnibus ergo perlectis et scrutatis sit haec conclusio finalis etc.). *Messze földön hetedhét országban* nem volna párja! (II. 11. Procul et de ultimis finibus pretium eius). Mennyire elvesz e mondat mellett az 1 K. mondata: Messze földről s világ széléről való az ő becse.

A nép fia, ha beszél és érzi, hogy nem értik az előzményeket, szívesen megtoldja magyarázatul egy mondattal a beszédjét. Nogállnál is ezt látjuk: Egyszer papot kért magához, ha'd lássa, hogy ez mit mond hozzá, *már ehhez az ő életéhez* (U. 138.).

Ami a népies ismétléseket illeti, azokról az ismétléseknél szólok.

Nogáll népies szavait és kifejezéseit — vagy inkább azoknak csekély részét jelzi a 2 Kgl.-ban. Összegyűjtött ezekből jó csokorra valót Albert János is (Nyr. 21: 165.) kizárólag a 4 K.-ból, de ez még mindig kevés ahhoz képest, hogy mennyit használ írónk összes munkáiban. Nem célom egyelőre nekem sem, hogy ezeket felsoroljam, bár volt alkalmam ezeknek nagy részét összeírni. Csak annyit róluk, hogy Nogáll lehetőleg igyekezett olyan népiességek felvételére, melyek Pázmánynál¹ és Aranynál, vagy más

¹ Albert János akárhány régies kifejezését (Pázmánytól), melyet a 4 K.-ban átvett, egyenesen népiesnek mondja (Nyr. i. h.). Nogáll

írónál is megvannak, hogy egyszersmind igazolhassa is magát. Ez mutatja nagy óvatosságát stílusának fejlesztésében, bár a Nyr. elvei alapján elég bátran mozgott, különösen eredeti munkáiban. Vidékiesség ritkán fordul nála elő (kardéra v. kardalészára hagy, szélleg, takul stb.), inkább *törekszik az Arany-féle koncentrált népiességre*.

Ami Nogáll tősgyökeres és zamatos kifejezéseit illeti, akár a néptől, akár Pázmánytól vette, kirívóbbakat csak első kísérletében használt (2 K.). Komolyságát mutatja az a körülmény, hogy kritikusanak szavát mennyire megfogadja (Kiss I. EPhK. 9: 383.). Az ilyen kifejezések: *fald be a sípot, mondj kuhit* stb. a későbbi kiadásokban már nincsenek meg. Közmondások is, melyeket ügyesen belefűz a szövegbe, itt-ott elmaradnak. Tehát Albert János nem jól idézi a 4.K.-ból összeszedett közmondások között (Nyr. 21: 167.): Asszonyból, rosszból, uborkából mindig jobb a kisebb, — mert az idézett helyen ebből a legkevésbé Kempisbe való közmondásból csak ennyi van: Bajból, rosszból mindig jobb a kisebb (III. 12.). Megmarad ugyan még néhány kifejezés (4 K.): egy irgalmas kiáltást v. egy babot nem ér stb., melyet talán még mindig sujtásos magyarságnak találnak sokan aszketikus munkában, de lassankint ezekkel meg tudunk barátkozni és néha-néha jól esik fülünknek az ilyen kifejezés is: lélekben és igazságban való *imádság mesterségének* annál kevesebb a látszatja (Sz. 187.), — még ha szokatlan is szent berkek magányaiban.

Némileg népies és régies zamatot adnak Nogáll stílusának az ilyen alakok: tudva *vagyon* (1 K III. 8.) feledésbe *megyen* (Sz. 264.) stb. Szereti az ilyenféle hosszabb alakokat rövidebbek helyett, mint: *bé-mennünk . . .* (4 K III. 12.) Néha ragokban népies mintára zártabb magánhangzó helyett nyiltabbat használ, néha fordítva (*sarkodban*, 4 K II. 12.; *rólok*, 4 K II. 11.).

Egyszer népies összevonással összetett szóban elhagy egy-egy magánhangzót (Háladatosság, Sz. 149.), máskor meg nem hagyja el a mássalhangzót, bár a közbeszédben már lekopott (pl. a mutatónévmás „z“-jét: tökéletes biztonság és békesség nincsen sehol ez világon, 4 K I. 12.) vagy ilyen a „j“ fölösleges népies használata akkor, mikor a közbeszédben már nincs meg (pl. a szent kegyelet érzületje. U. 14.).

*

maga sokszor egyszerre hivatkozik Pázmányra és a népnyelvre egy kifejezésnél, (2 Kgl.).

Nem lenne tiszta képünk Nogáll nyelvéről, ha ismétléseit nem tárgyalnók.¹

Az ismétlésnek nagy szerepe van Nogállnál, amint általában is nagy a fontossága stilisztikai szempontból. Szinte alig van faja, melyre tőle példát ne tudnánk idézni bőségesen. Az ügyes stilszta oroszánkörmeit már látjuk könyveinek első kiadásában is (pl. 1 Sz.), de tulajdonképpen csak később fejlődik ki nagy stílusérzeke, mely önmagába tudja olvasztani a régi és új írók nyelvét, valamint a legbővebben csörgedező forrást, az örökre kimeríthetetlen népi nyelvet. Mindenben Aranyt és a Nyr.-t tartja szem előtt munkáiban. Ismétlésre nála, akárcsak Pázmánynál, Faludinál és másoknál, egész példatárt állíthatunk össze. Az ismétlés a hangsúlyozásnak, a figyelemfelhívásnak az eszköze. Már pedig nála sok az értékes gondolat és intelem, melyre figyelmeztetnie kell olvasóját. De ezt nem teszi ő száraz eszközökkel (dült betű, aláhúzás stb.), hanem teszi jeles nyelvművészetével. Az ismétlésre legegyszerűbb példa Petőfi e két sora:

Száll a felhő magasan, magasan,
Az én rózsám messze van, messze van.

Itt az ismétlés, akárcsak a népmesékben, — amint később látjuk — megéreztetni a meszszeség és magasság nagyobb fokát (V. ö. Riedl, Képes Irod. 2 : 283.). A 4K.-ban is van ehhez hasonló : Hadd kövessetek *magasba-magasba* (III. 5.). Menyíivel kifejezőbb ez az ismétlés mint a latin „in altum“!

Hol az alanyt, hol az állítmányt, hol a tárgyat, hol csak a jelzőt akarja lelkünkbe vésní. Már az 1 Sz.-ben jelentkezik ez a jó oldala : Az Úr Jézus teljes szívéből szerette az egyházat, szerette jobban saját életénél, szerette jegyes szeretettel szeplőtelen arájaul (1 : 108.). Később különösen a Sz. második kiadásában, legeredetibb munkáinak egyikében számtalan ily helyet találunk, Csak mutatóul idézünk belőlük stílusának bemutatására : És az egyház... *fájlalhatja* annyi kárát, *fájlalhatja* (264.). És szerzeteink... óh ha mindnyája szerzőjük szellemében igazára helyt állna, *élesztve* a lelki élet s magasabb erkölcsi tökéletesség örök mécsét, *élesztve* magában, *élesztve* a kereszény népben! (44.). És imádkozzék *de sokat*, elmélkedjék *de sokat*... (50.) Van olyan helye is, mely szinte beillene költeménynek (népballada szerk.), egészen zsoltárszerű :

¹ Zlinszky A. idevonatkozó dolgozatai alapján.

... *Örömebe*, hogy őt a Szentlélektől méhébe fogadta, *fájdalom elegyedett*, ha a szent látók jövendöléseiből előre sejtette, mennyi szenvedés fogja őt érni; *örömebe*, hogy e világra szülte, *fájdalom elegyedett*, ha *felgondolta*, hogy bölcsővel sem szolgálhat neki s jászolba szalmára kénytelen őt fektetni; *örömebe*, hogy őt menyeyei atyjának bemutatta, *fájdalom elegyedett*, ha *felgondolta*, hogy ezzel minő áldozatra szánta, ezzel fájdalom töre fúródva lelkébe; *örömebe*, hogy őt a templomban megtalálta, *fájdalom elegyedett*, ha *felgondolta*, hogy az a három gyászos napja, mikor szent fiát szem elől veszette, jelzője jövendőbeli gyászosnál gyászosabb veszességének. Azért mégis *boldog*, *fájdalmában is boldog* ... (341.) — Itt már nem tisztán ismétléssel, hanem az ellentétek művészi ismétlésével, halmozásával, sőt fokozásával van dolgunk.

Tudnánk idézni a 4 K.-ból is akárhány helyet, de ezzel más szempontból foglalkozunk. Az Urangyala II. kiadását (U.) is érdemes vizsgálni. Álljon csak itt egy példa: *Nem illenék* ily érzület, *nem illenék* jelesül magyar ifjakhoz (14.). A Csarnok II. kiadása (Cs.) a Sz.-val egyidőben jelent meg. Találunk is benne olyan kedves részt (130—131.), melyben három történetkét mesél el az író s ezek mind-egyikének egyforma, jóformán ugyanaz a csattanója, — merném költeményhez hasonlítva mondani — refrainje. Kedvünk támad újra meg újra elolvasni. Az első rész egy kis leánynak, a második rész egy szegény asszonynak, a harmadik egy ifjúnak magábaszállásáról szól. Sorrendben így végződnek: 1. Ez a leány *elmélkedett*, *jól elmélkedett*. — 2. Ez a jó keresztény lélek — *elmélkedett*, *jól elmélkedett*. — 3. Ez a fiatal — *elmélkedett*, *jól elmélkedett*.

Előfordúl olyan ismétlés is, hogy a megismételt szó más alakban, vagy más összetételben fordul elő, mint az előző mondatban. Sz.-ból: *Szíve átalakuljon szívre*, mely Jézus szívére vall (48.). A pokolbeli kígyónak *törje* — *megtörje* hatalmát (121.). Már az 1 Sz.-ban is tapasztaljuk ezt a jelenséget: *Ki foglalja, foglalhatja* szavakba ... (1: 108.) Néha ez a jelenség fokozássá lesz: Hogy emelkedik föl *magasra, magasabbra* (Sz. 207.). Ezeknek valami érdekes kettős keverékét is megtaláljuk: Előttünk a kereszt — felíráttal, vérrel, drága vérrel megírt felíráttal (Cs. 98.).

Mutathatunk be érdekes példát a kötőszóhalmozásra: De *ha* nem így, *ha* magam részéről ezt nem teszem, *ha* röstellem a fáradságot, *ha* tudatlanságban hagyom felnőni a zsenge nemzedéket, *ha* elhanyagolom a szereket és módokat stb. (Sz. 150.)

Van a közönséges szóismétlésnek egy naiv formája,

a puszta szónak közvetlen egymásután való egyszerű ismétlése. Ez különös, népmeséinkben tapasztalható érdekessége nyelvünknek. A 4 K.-ban megismétlődő cselekvést, v. inkább húzamosságot fejez ki pl. *szidják-szidják* a világot (Reprehenditur frequenter mundus III. 20.); *hallják-hallják* az evangéliumot (frequenter auditu Evangelii I. 1.). — Sz.-ból: *Megy-megy* értök hegyen-völgyön (89.). *Nézem-nézem*, Jézus, hogy emelkedik föl . . . (207.) Folyvást imádkozva-elmélkedve *várták-várták* a Szentlélek érkezését (50.).

Ugyanígy használja írónk a jelzőkettőzést (Sz.): Mindenkefelett pedig *sok-sok* imádság (150.). Szent misét hallgatnak *hosszú-hosszú* éveken (266.). Feláldozza . . . testi-leki *nagy-nagy* törődéseit (100.). Ezek is, mint az előzők, a népies előadás tulajdonságai.

Találunk számtalan ígekötőismétlést, mely nyelvét élénkebbé teszi.

Az említett esetek eddig az egyszerű ismétléshez tartoztak. Az ismétlésnek másik faja a *soroló ismétlés*, mikor a fogalmakat kötőszó, névutó, rag segítségével egymás mellé soroljuk. Különösen raggal kapcsolt ismétlésekből sokat találunk a Sz.-ban pl. reggelről-reggelre (111.), szakaszról szakaszra (147.), időről időre (220.) stb.

Sok a *meg* kötőszóval kapcsolt kettőzés, mely a német durch und durch-ra, voll und voll-ra emlékeztet, nemkülönben a latin nihil et nihil-re. Ilyen van már az 1 Sz.-ban (nagyobb meg nagyobb 3: 95.), de igen sokszor fordul elő a 4 K.-ban: *Vigasztalás meg vigasztalás* (copiosa consolatio) lesz jutalmad (III. 12.). *Más meg más* háborúságok (találnak) zaklatni (tribulationes multi, III. 55.). Én nem vagyok egyéb mint mindenre *semmi meg semmi* (nihil et nihil, III. 14.). Természetesen más munkáiban is találunk akárhány példát, de a 4 K.-ban látjuk leginkább önállóságát, mert ezeknek az utolsót kivéve nincs megfelelőjük a latin szövegben.

A szókettőzésnek másik faja az *erősítő ismétlés*, mikor a szót továbbképezve kettőzzük. Ezek négy csoportra oszthatók:

Az első csoport kettőzései teljesen új szint adnak a 4 K.-nak, mert nyomuk sincs a latin szövegben pl. Ember vagy, teles tele nyomorúsággal (Miser es, I. 22.); mélyes mély az értelme (plenus sensu, III. 23.). Máshol: gondos gonddal (Sz. 132. V. ö. Faludi: jeles jele, gyönyörűséges gyönyörűség stb.).

A második csoport kettőzéseivel sem bővelkedik a Kempis latin szövege, de annál inkább a 4 K.-é pl. bizonytalannal bizonyos (certum, III. 16.), teliden teli (plena est,

II. 12.), örökkön örök (aeterna, III. 10.), tisztádon tiszta (purus, III. 27.) stb. Az egyetlen „ezernyi ezer“-nek van meg a latin megfelelője: milies mille (III. 49.).

A harmadik csoport, mikor az ige előtt rokontövé ige név áll. Ez szintén gyakori a 4 K.-ban, pedig a latin eredetiben nem igen akadunk megfelelőjére, csak itt-ott van benne figura etymologica (így pl. gaudio gaudet, örvendezve örvendek. IV. 17.), inkább csak nyomósító szokat találunk az ige mellett (desideranter petere, instanter quaerere, kérve kér, keresve keres, IV. 15.) vagy rokonnértelmű szavakat (laetabundus exultavit in gaudio Spiritus Sancti, örvendve örvend a Szentléleekben, IV. 17.) vagy egyáltalán semmit: telve telik (I. 20.), kapva kapunk (III. 3.), óva óvakodjál (III. 6.), ragyogva ragyog (III. 48.) stb. Hasonlóképpen eredeti munkáiban is sok ily kettőzés fordul elő. Tudjuk, hogy nyelvünk éppen ezekben bővelkedik leginkább, bár mai íróinknál ritkán találjuk. Nogáll egyik mesterénél Pázmánynál is elég gyakori (V. ö. Kiss I. Ny K. 15.)

A negyedik csoportba tartozó erősítéseket legfeljebb nagyon ügyes fordító tudja a jelen esetben alkalmazni, mert Kempis eredeti szövegében csak puszta szó van ismétlés nélkül, de azért Nogáll szókettőzéssel fordítja az erősebb árnyalat kedvéért (4 K.): adton ad (III. 5. dat), nyugton nyugszom (III. 40. quiesco), tetten tedd (I. 7. fac; L. Káldinál), esennen esedez (III. 59. exorare). Már az óvást óvakodik (III. 6.) a multum praecavet erősítésnek, de azért nem ismétlésnek a fordítása. Találunk hármasszoros ismétlést is, mely szintén eredeti, tehát nem töbeli erősítés jelzi a latin szövegben; keservessége a szeretet *nöttével nőttön nő* (magis ex amore crescit, II. 12.). A Sz. is meg a többi munkái is bővelkednek az előző ismétlésekben. Ezek a kettőzések Pázmánynál, Káldinál és más régi írónál is gyakoriak, sőt Nogáll szülőföldjén is (Győr m.), — amint Kiss I. írja (NyK. 15.).

Megvan Nogállnál az u. n. *kiemelő ismétlés*-nek három csoportja. Így az igének főnévi igenevével való ismétlése (4 K.): *Örvendeni* gyötrődésben, nem nehéz *örvendeni* (II. 6.). Érdemes figyelembe vennünk Kiss összehasonlítását az eredetivel és egy másik silány fordítással (EPhK. 9: 382.) pl. *Ézért túrni, túrnóm* mindenesetre kell. *Oportet utique ut sustineam*. III. 29. *Intaynál*: Ugyis szükségképpen szenvednem kell. Találhatott ilyen kettőzéseket Nogáll különösen a népnyelvben, de Petőfinél, Aranyánál és egyéb írónál is.

Kiemelő ismétlés a névszónak részeshatározójával való megismétlése is (4 K.): *Béketúrónak*, nem igazi *béketűró*

(III. 19.). *Szabadnak*, né légy felette *szabad* (I. 21.). Ezeket is az előzőhöz hasonlóan méri össze Kiss (u. o.) Nogáll stílusának kiemelésére: *Bűnnek*, nem *bűn* a tudomány. Non est culpanda scientia I. 3. Mily színtelen és bágyadt ehhez képest pl. Intay fordítása: Nem kell rosszalni a tudományt. — *Szónak* alig pár szó. Parvus est dictu III. 23. Intaynál: Röviden van kimondva. — Természetesen Nogállnak más munkáiban is előfordulnak, még pedig elég bőven ilyen szókettőzések. Érdekes megemlíteni, hogy ezekre Nogálltól szoktak példát idézni (Simonyi, Zlinszky). Egyébként e két utóbbi ismétlés határozottan magyar sajátosság s használatuk annál dicséretremélőbb.

A kiemelő ismétlések közé soroljuk a főnévnek birtokosával való megismétlését. A szentírásban és az egyh. nyelvben akárhányat találunk ilyent (pl. szentek szentje, uraknak ura, királyok királya, szűzeknek szent szüze stb.). Rubinyi külön kiemeli az ilyen szuperlatívuszok sajátos kultuszát Petőfinél, fel is sorol tőle vagy tizenhatot (Beöthy-*emlékkönyv.*). Találunk a 4K.-ban egyszerű fordításait ennek a névszóképzésnek (mint egek egei, coeli coelorum, IV. 1.; szentek szentje, Sanctus Sanctorum, u. o.), de a legtöbb eredeti: tudományok tudománya, summa scientia I. 1.; harcok harca, tempus belli III. 49. stb. Legtöbb van eredeti munkáiban, különösen a Sz.-ban pl. célok célja (34.), gondok gondja (123.), titkok titka (110.), az egyház nyelvéből valók: szűzek szüze (339), uraknak ura (150.), királyoknak királya (150.) stb.

A szóképzésnek másik faja a *nyomatékos ismétlés*, vagyis ha a fogalmat nyomósabban, erősebben ismétéljük. Ilyenek a Sz.-ban: Valójában van *okunk*, *nagy okunk* határtalan háladatosságra . . . (149.) És van *gondja*, *nagy gondja* mindnyájára (148.). Népies közbevetett mondattal vagy nyomósító szóval is fejezi ki Nogáll a nyomatékos ismétlést (Sz.): Ha *igaz az, amint csakugyan szent igaz* . . . (77.) Mert *vannak, az apostol mondja, vannak*, kik magok vesztére járnak (255.).

Továbbá elég gyakori Nogállnál az u. n. *származtató ismétlés*, vagyis mikor a főnév és a hozzátartozó ige egyazon tőből származott. Néha az állítmány és a mondat tárgy való egy tőből, pl. *Szót szól* (Sz. 111.). Isten szent *akaratiját akarja* (66.) stb. Fölújítva látjuk a 4 K.-ban a régies *kincset kincsez* (I. 1.) és *harcot harcol* (III. 20.) kifejezéseket. Egyik sincs meg a latin eredetiben.

Máskor az állítmány és a határozó van egy tőből. Már az 1Sz.-ben találunk ilyeneket: *Szerette* egyes *szeretettel* (1 : 108.). *Eljegyezte* magának *szívével jegyesül* (u. o.). Sz.-ban: *Feláldozza áldozatul* (101.) stb.

Az előzőnél jóval gyakoribb a *hasonlító ismétlés* vagyis a melléknévnek középfokban való megismétlése alapfoka mellett. Néha ugyanez megvan főnévnél népies vagy költői analógiára. Melléknév-kettőzés különösen sok van a 4 K.-ban, mely leginkább a latin felsőfoknak felel meg és nem a latinban szokásos *certo certius, cito citius* szolgál átültetése: *kedvesnél kedvesebb, gratissima*, IV. 17.; *édesnél édesebb, suavissimus*, III. 10.; *szegénynél szegényebb, pauperrimus*, III. 3. stb. A Sz.-ban is sokat találunk: *fényesnél fényesebb* (95.), *fontosnál fontosabb* (14.), *gyászosnál gyászosabb* (341.) stb. A rókánál rókább (nép, Arany), rózsánál rózsább (Vörösm.) mintájára Nogállnál is látunk főnévi kettőzéseket: *méznél mézebb, gyönyörebb* valamennyi *gyönyörnél* (4 K. III. 21.); *gyöngynél gyönyörebb* könyv (2 K. VII. 1.).

Meg kell emlékeznünk a *rokonító ismétlésről* is. Ez nem egy-egy szó megismétlése, hanem rokonértelmű fogalmak egymás mellé sorozása, hogy ezzel a közös jelentés erősödjék. Ilyen ismétlésnek Nogáll munkáiban se szeri se száma, különösen a későbbi kiadásokban minden oldalon találunk legalább négyet-ötöt. Nagyon sok esetben a két szó közé kötőjelet tesz írunk, mert érzi összetartozóságukat. Csak a melléknevekből és igékből mutatok be néhányat. Sz.: *szemes-szegecs* (240.), *teljes-tökéletes* (63.), *biztos-bátorságos* (191.), *vészes-veszedelmes* (263.) stb. — 4 K.: *szól-beszél* (III. 1.), *hivja-vonja* (II. 2.), *árt-vét* (III. 29.); Sz.: *szabódnak-fáznak* (68.), *lohad-hamvad* (67.), *buzdít-bátorít* (189.) stb. A Sz. lapjain meglepnek a szokatlan, eddig nem hallott ige-rokonítások: *Megeshetik, hogy a hajlam egyidőre ernyed-fonnyad...* (27.) *A társadalom zülled-roskad...* (140.) *Gerjedez-gyuladoz a szíve a hit igéitől...* (94.) *Fonnyad-hervad a hitélet...* (128.) stb. Akárhányszor ugyanilyen összetartozónak érzi írunk a nem rokon szavakat is pl. Belőle kegyelem *harmatozik-illatozik* a hitélet minden rétegére (111.). Egyébként ami az ilyen szópárokat illeti mint: *ága-boga, helyel-közzel, hossza-vége, izére-kedvére, kényén-kedvén* stb. — Nogáll azt mondja ezekről: „Nem szorulnak úgy hiszem, sem magyarázatra, sem igazolásra“... (2 Kgl.)

Ugyanezt mondja a *párosító ismétlésekről* is (aprócsöprű, hébe-hóba-félék), az u. n. *ikerszókról*, melyek „nyelvünkben fölös számúak, a magyar észjárást különösen jellegzik s maguk helyén kellőleg alkalmazva a népies, kivált elbeszélő költészeti nyelv képes kifejezéseit némi kedves zamattal fűszerezik.“ (CzF. 1: 147.) Úgy látszik ezért tartotta fölöslegesnek igazolni eljárását. Legjelesebb példáit Aranyánál láthatta.

Végül meg kell említenünk az *ellentétes* (poláris) *ismétlést*, mely azzal erősíti a fogalmat, hogy az ellenkezőjét szembeállítja vele pl. Sz.: Hegyen-völgyön (89.), él-hal (87.), tudósok-tudatlanok (190.) stb. Vagy más alakja: maga *mért, mért nem*, nem igen bízva, gyászos véget ért (Cs.13.): Az ilyen ellentétes ismétléseket magyarosan tudja Nogáll lefordítani a 4 K.-ban. Alljon itt néhány példa a latin szöveggel együtt: S kinek semmi ügye azzal, hogy *tesséknetesség* az embereknek, nagy békességben élhet. Et qui non appetit hominibus placere nec timet displicere . . . III. 28. — Egykor *akarjad-neakarjad*, mindnyájától meg kell vállnod (II. 7.; sive velis sive nolis) stb.

Ide sorolhatjuk az ismétlésnek azt a fajtát is, ha feltételes mondat alakjában ismételjük meg kérdésünket vagy állításunkat mintegy kétkedően oda vetve, hogy még inkább rátereljük a figyelmet. Találunk ilyen esetet a 4 K.-ban, bár ennek az eredeti latin szövegben, sőt az 1 K.-ban sincs nyoma: Mire nézünk, kik lelki emberek *volnánk, ha volnánk . . . ?* (quid praetendimus, qui spirituales dici videmur, III. 31.) Máshol: De hát miért *volnánk* keresztények, *ha volnánk . . . ?* (Sz. 269.) Az *volna, ha volna!* (Cs. 9.)

*

Az ismétlésen kívül Nogáll akárhányszor fokozással igyekszik erőteljessé tenni stílusát. Különösen érezzük ezt a Sz.-ban a maga eredetiségében: *Van oka* a hívő népnek bizodalommal fordulni hozzánk, és *van joga* üdvösség tudományát nálunk keresni (149.). Van, *elég dolga, elég gondja* (262.). *Egy tudománya, egy ügye* a kereszt dicsősége (219.) stb. Észre vehetjük a fokozatot: *oka — joga, dolga — gondja, tudománya — ügye.*

Nagy szerepe van írónknál a szójátéknak is, akárcsak Pázmánynál és Faludinál. Szereti a rokonhangzású, össze- csengő szópárokat: Kinek nincsen *hangja-lantja* hozzá, hogy zenghetne róla? (U. 8.) A feltámadás allelulája végig *zeng-leng* a természetben (U. 7.) stb. Találunk egyéb szójátékot is, mely rokon az ismétléssel pl. Ha mikor *bokrosodnak* bajaid, akkor van ideje *bokroztatni* érdemeid (4 K I. 12.). Nemde ez *kárább*, mintha az egész világnak *kárát* vallanád (Cs. 31.) stb. Tágabb értelemben a szóismétlések egyik-másik faja sem egyéb mint szójáték.

Nogáll ritmikus nyelvére nem is kell példát felhoznom, ezt már bőven tárgyalták előttem is (Paszlavszky, Nyr. 11 : 169—173, Figyelő 12 : 149—152; Kiss, EPHK. i. h.).

Eredeti munkáinak stílusát jellemzik a *metaforák*. Lásunk néhányat a Sz.-ból: E szívemelő örömök nyomán

meglehet néha *bú* is *léptet* (341. V. ö. Verg.: *atra cura*). Akárhányszor az igaz, őszinte léleknek becsületes szándéka mögött mellékes *vágyatások kullognak* (19.; a bűnös vágy aljasságának szemléltetése). Az ember szíven *az önzelem kigyózik* (65.) stb. — Költőre kell gondolnunk, mikor azt olvassuk nála, hogy a csillagok „az égboltozat ezer mécsé” (42.). Vagy ha azt mondja: Lelkem előtt *a jövődő fellegfüggönyein* legszentebb *vágyaim* s édes *reményeim csillaga dereng* (44.). Avagy ha azt mondja, hogy a gyémánt „megszedte magát napsugárral” (77.).

Hasonlatai is szép számmal vannak. Többször előfordúl az örökmécs, mely a jóindulatok és érzelmek kialudhatatlan lángját jelképezi pl. Éleszti a buzgóság lángját, akár a szentély örökmécsét (Sz. 266.). Különösen a szép csillagos ég ragadta meg képzeletét: Nézem a holdvilágos éjszakán az égboltozatot, mintha bárányok legelésznének szépcsöndesen mérhetetlen nagy mezőn (U. 165.). Nézték-nézték magok fölött a csöndes szép eget. Havajjon ama szende csillagok odafönn nem az őrzőangyalok sugárzó szemeknek-e? mintha csak ránk figyelnének s mintha magokhoz hívogatnának, magokhoz fel! (Cs. 34.). Nogáll, amint e példákból látjuk, szereti a természeti képeket. Természetérzéke gyakran megnyilvánul eredeti munkáiban.

Kempis-fordításának szépségére már nem egyszer mutattak rá — ki ilyen, ki olyan szempontból. Azért nem időzöm külön ennél, hiszen itt-ott úgyis érintettem. Csak néhány példával akarom még megvilágítani szépségeit a fölösleges dicséreték helyett összehasonlítva a latin szöveggel: *quia septem tempora mutantur super me*. 2—4 K.: *hét tél s hét nyár* változik fölöttem, III. 40. *De contemptu omnis temporalis honoris*. 4 K.: Múló híren-dicsőségen kapni nem alku. III. 41. *Se et omnia relinquere scit et ad finem se ponere*. 4 K.: nem szánja áldozatját s jól alkuszik a tövisekkel, hogy róluk rózsát szedjen, II. 11. (L. a közm.) *Ne sine fructu efficiar*. 2 K.: Ne találjak virág helyett kórót szedni, III. 2. stb.

Különösen érdekes összehasonlítani stílusának fejlődése szempontjából néhány sorát Pázmánnyal is: *Amans volat, currit et laetatur; liber est et non tenetur*. Pázm.: A szerető röpi, fut, örül, szabados és meg nem tartatik. 1K.: Aki szeret, szárnyra kel, sebesen halad és örvend, szabad és nincs letartóztatva. 2K.: A szeretet szárnyakat ölt, haladva halad s röpdös örömeiben; szabad és nem hagyja magát letartóztatni. 4K.: *A szeretetnek magas a röpte, sürgős a dolga, vidám a kedve; se nyög, se akadék nem állja útját*, III. 5. — Micsoda szép egyenlően tagolt, ritmikus változat ez az utolsó!

Nogáll stílusa munkáinak első kiadásában is elég színes pl. 1Sz. 1: 108. Maradj magadnak zajos világ, hervatag koszorúiddal, csábos kígyóiddal, pillanatnyi élveziddel, árva csalódásaiddal, csekélyes irigykedéseiddal, fájdalom keserveiddel, minden hiábavalóságaiddal!

A részletezés egyébként későbbi kiadásában is elég gyakori, akárcsak Pázmány munkáiban pl. „Tanítsátok mind a népeket“; apraját és nagyját, a kisedet és felnőttet, szegényt és gazdagot; tudóst és tudatlant, előkelőket és szolgákat, uralkodókat és alattvalókat, mindnyáját tanítsátok, mert mindnyája köteles bennem hinni s e nélkül nem üdvözülhet (Sz. 148.).

Igy tapasztaljuk ezt más munkáiban is.

*

Ezek után be is fejezhetem Nogáll nyelvének rövid ismertetését, — sajnos a tér szűke nem engedi, hogy bővebben tárgyaljam. Lehetőleg minden mondanivalómat rövidre fogtam, abban a reményben, hogy még lesz alkalmam hosszabban is kifejtteni. Há itt-ott egyet-mást nagyon szűken tárgyalok, ez mentse eljárásomat. Nem idéztem írónk minden munkájából, nem is volt erre szükségem. Dolgozatomból kimarad a terjedelmes szójegyzék, de ebből egyrészt, különösen a 2Kgl.-ban levőt, úgysis közölte Paszlavszky (Nyr.; Figy.), a későbbiekből bő gyűjteményt tett közzé Albert J. (Nyr.), — noha én a régies szavak és kifejezések eddig közölt mennyiségét megkétsherezhetném, a népieseket pedig háromszor vagy négyszer annyira is emelhetném. Egyébként régies vagy Aranytól átvett szavai és kifejezései eredeti munkáiban inkább csak ismétlődnek, újakat a népies elemből vesz át.

Shokták vádolni Nogállt utánzással, talán néha Pázmány szolgálai utánzásával is, pedig aki jól ismeri Pázmányt és Nogállt, az nem fogja ezt mondani. Faludihoz hasonlíthatjuk legjogosabban, de hogy nem utánozta, abból tudjuk, hogy szavait és kifejezéseit soha át nem vette. Nem is említi sehol, noha mestereit büszkén szokta emlegetni. De nem is lett volna oka letagadni. Pázmányt és Aranyt sokat emlegeti, tanul is tőlük sokat, de egyiknek sem merev utánzója. *Eredeti tehetség volt: erős akarattal bele tudta vinni az aszketikába azt a nyelvet, mely már az irodalom többi ágában uralkodott.* Hogy nem akadtak még epigonok sem, kik folytatták volna megkezdett irányát, az nem vonhat le semmit érdemeiből, sőt kiemeli alakját irodalmunkban.

Micsoda szédítő utat tett meg Nogáll iskolai magyar nyelvtanától (1861.), melyet a kritika élesen elítélt délibá-

hos-nyelvészkedéséért" (M. Nyelvészet 6: 530.) — munkáinak újabb kiadásáig!

Meg kell adnunk neki a megillető helyet irodalmunk történetében! Már 1882-ben elismerték ezt mindenféle. Szarvas Gábor is „önfeledetten" elidőz „ujtság varázsával ható hangjainál" s dicsérő méltatásáról elismeri, hogy „nem méltatlanra pazarolt dicséret" (Nyr. 11: 173.). Nem illenék tehát nekünk a „hálás utókor"-nak hálátlanul elfeledni Nogáll János nevét.

